

Імпліцитний психологічний вплив у системі «вчитель-учень»

О.А. Матеюк

доктор психологічних наук, професор, ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»

М.М. Россова

здобувач, Волинський національний університет імені Лесі Українки

У статті розглянуто теоретичні аспекти імпліцитного психологічного впливу, розкрито психологічні особливості імпліцитної теорії особистості, описано її структуру. Визначено поняття «імпліцитний психологічний вплив у системі «вчитель-учень».

В статье рассмотрены теоретические аспекты имплицитного психологического влияния, раскрыты психологические особенности имплицитной теории личности, описана ее структура. Определено понятие «имплицитное психологическое влияние в системе «учитель-ученик».

The theoretical aspects of implicate psychological influence are examined in the article, the psychological features of implicate theory of personality open up and its structure is described. Maintenance of concept of «implicate psychological influence in the system «teacher-student».

Ключові слова: психологічний вплив, імпліцитний психологічний вплив, імпліцитна теорія особистості, структура імпліцитної теорії особистості, система «вчитель-учень».

Постановка проблеми

Специфіка професійної діяльності вчителя передбачає цілеспрямований вплив на особистість учня. Ефективність цього впливу як засобу реалізації навчально-виховного процесу визначається вмінням учителя організувати взаємодію з учнями. У процесі такої взаємодії вчителем здійснюється психологічний вплив на стани, думки, почуття та дії учнів за допомогою психологічних засобів як відкрито (відкриття його цілей) так і приховано (приховування цілей або маскування під цілі відкритої взаємодії). Освітній процес здійснюється на ґрунті навчально-виховних відносин насамперед двох головних дійових осіб школи – учителя, який передає досвід попередніх поколінь, і учня, який засвоює його. У навчальному закладі дитина проводить значну частину свого життя, саме в початкових класах розпочинається розвиток і вдосконалення її як особистості. І цим процесом керує вчитель. У навчальному закладі дитина включається в систему відносин, взаємодію з учителем та однокласниками, і через них вчиться сприймати життя, світ та інших людей. Залежно від того, наскільки толерантно, обе-

режно, відповідально поставиться вчитель до розуму та почуттів дитини, відбудеться вибудовування її особистості та формуватиметься система сприйняття взаємовідносин з іншими людьми.

Як неповторна унікальна істота, дитина потребує не лише професійних, а й певного особистісного, щирого і спрямовуючого ставлення саме до неї, що є регулятором шкільного життя. Відносини в системі «вчитель-учень» є спеціально організованою під керівництвом учителя творчою, морально-естетичною взаємодією суб'єктів освітнього простору, спрямованою на досягнення мети освіти на національно-культурному, економічному, соціально-історичному тлі. Остання полягає не лише у здійсненні навчально-виховного впливу з боку вчителя, а передбачає запуск таких процесів, як: розвиток і соціалізація особистості, формування світогляду, здобуття життєвого досвіду як учителя так і дитини тощо. Необхідно зазначити, що в цій системі відносин важливе місце займає той аспект, що дитина (учень) також впливає на вчителя. Досвід їхньої взаємодії розширює арсенал навчально-виховних засобів, способів про-

фесійного психологічного впливу на учнів, сприяє розробленню нових навчальних технологій тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблема психологічного впливу вивчається багатьма сучасними науковцями. На загальнометодологічному рівні сучасної психологічної теорії психологічний вплив розглядається як предметна галузь, стрижнева та системоутворююча категорія. Сутність, структура, механізми психологічного впливу та психологічний захист від нього описані в працях В. Барка, І. Ващенко, О. Гуменюк, С. Доценка, Н. Каліної, Г. Ковальова, В. Кулікова, О. Матеюка, В. Москальця, В. М'ясищева, Б. Паригіна, А. Петровського, В. Татарко, В. Татенко та інших. У прикладному значенні проблематика прихованого впливу розглядається в контексті здійснення професійної діяльності (О. Матеюк, О. Суворов, Ф. Ушаков та інші); регуляції поведінки та діяльності (Л. Виготський, С. Доценко, С. Максименко, Б. Поршнев, О. Сафін, О. Тімченко); міжособової взаємодії (Н. Волинець, Г. Грачов, Ф. Зімбардо, М. Ляйппе, І. Мельник) [1; 2].

Проблематика професійного психологічного впливу в освітньому просторі розглядається завдяки дослідженням А. Макаренка, К. Ушинського, (педагогічні способи впливу вчителя на учнів), В. Федчик (заохочення як прийом педагогічного впливу), О. Тищенко (методи виховного впливу); М. Розенової (психологічна структура педагогічної діяльності), О. Ліщинської (негативні наслідки педагогічного впливу); М. Болдирева, І. Мар'єнко, В. Рогожкіна (методи виховання: методи формування свідомості, методи формування досвіду поведінки); В. Лозової, Г. Троцько (методи стимулювання і корекції поведінки школярів); І. Воронюк, В. Лозової, П. Ігнатенко (цілеспрямований і регульований психолого-педагогічний вплив учителя на учнів); Л. Башлакової, Д. Годовікова, Р. Дерев'янка, Т. Комісаренко, М. Лісіної, Г. Лаврентьевої, Л. Мітева, А. Ніколаєвої (взаємовплив педагогів і дітей в умовах закладу освіти) тощо [3-7].

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Необхідно зауважити наявність лише однієї концепції психолого-педагогічного впливу, що розбудовується як засіб поєднання в єдиній змістовній площині розуміння різноманітних форм, засобів, прийомів, алгоритмів педагогічної роботи та психологічних моделей, механізмів і закономірностей розвитку особистості, інтеракцій учителів із учнями. У межах цієї концепції доречно було б узагальнити всі види психолого-педагогічних впливів у родове поняття «професійний психологічний вплив учителя».

Формулювання цілей статті

Метою статті є окреслення змістовних аспектів імпліцитного психологічного впливу в системі «вчитель-учень».

Вклад основного матеріалу дослідження

Різновидом професійного психологічного впливу на сприйняття та розуміння вчителями й учнями один одного є імпліцитний психологічний вплив у системі «вчитель-учень». Проблему цього впливу доречно розглядати в межах імпліцитної теорії особистості (з англ. *implicit* – невиявлений, грецьк. *theoria* – дослідження) – уявлення про структуру та механізми функціонування власної особистості або особистості іншої людини, які були сформовані не в науковому дослідженні, а в повсякденному житті. Авторами цієї теорії є Дж. Брунер і Р. Тагіурі [8].

Імпліцитні теорії розглядалися в працях Г. Андреевої, Г. Гекхаузена, К. Двек, Г. Келлі, Дж. Келлі, О. Шмельова (імплікатури особистісної атрибуції); У. Брукова, Г. Гекхаузена, В. Дружиніна, Р. Мейлі, Р. Стейнберга, О. Улібіної (імпліцитна теорія інтелекту та здібностей); Дж. Гросса, О. Еткінда, М. Таміра (імпліцитна теорія емоцій); Н. Кайана (імпліцитна теорія взаємодії людини та комп'ютера); В. Петренко (імпліцитна теорія етнічного світу) та інших [9]. Науковці констатують відсутність чіткої формалізації змісту імпліцитних теорій, неможливість узагальнення емпіричних даних і реконструк-

ції імпліцитних теорій та об'єктивізації суб'єктивної реальності особистості.

Предметом імпліцитної теорії може бути не лише особистість, а й інші індивідуальні процеси (пам'ять, інтелект тощо). Ця теорія заснована на інтуїції (загальному відчутті або уявленні) і не має чітко окресленої понятійної формалізації. Разом з тим, у експериментах показано, що в середньому імпліцитна теорія буває достатньо адекватною, відповідною тим властивостям людини, які фіксуються в науковому дослідженні [10].

У вивченні імпліцитних теорій особистості виділяють два основні підходи – традиційний і альтернативний (психосемантичний). Традиційний підхід представлений роботами Дж. Брунера і Р. Тагіурі, а також психологією «здорового глузду» Л. Роса, теорією каузальної атрибуції Р. Келлі, Д. Шейдер та інших. Альтернативний підхід, окреслений його засновником Дж. Келлі, виник в руслі теорії особистісних конструктів і був розвинений психосемантичним напрямом (П. Вернон, В. Петренко, А. Шмельов та інші). Представники останнього підходу, окрім виділення змістовних компонентів імпліцитної теорії особистості, проводять факторний аналіз, який дає змогу оцінити й об'єднати якості та зв'язки між окремими компонентами в особистісному семантичному просторі. Теорія, на думку останніх, вважається експліцитною, якщо вона артикулює, усвідомлена й перевірена експериментальним шляхом. Критеріями експліцитної теорії є широта охоплення проблем, економність і релевантність стосовно емпіричного дослідження [10-13].

Імпліцитна теорія особистості («найвна концепція особистості», «теорія особистості здорового глузду») розглядається дослідниками в широкому та вузькому значенні. У широкому вона є сукупністю неявних уявлень людини або групи людей про структуру та механізми функціонування особистісних утворень. У вузькому значенні – це неявні уявлення про зв'язки між особистісними властивостями. Ця теорія дає змогу сформувати цілісне враження про іншу людину на підставі час-

ткової, іноді уривчастої інформації про її особистісні особливості. Вона описує такі властивості особистісних якостей, як: ієрархічність (центральність), оцінність, диференційованість («когнітивна складність»), ступінь реалістичності (адекватності), стійкість. Особливий вплив на розвиток проблематики імпліцитної теорії особистості здійснила теорія особистісних конструктів Дж. Келлі [14]. Відповідно до неї імпліцитні моделі дійсності є тією суб'єктивною реальністю, у якій власне перебуває людина. Дослідник констатує наявність системи особистісних конструктів як суб'єктивно унікальної сукупності значень, за допомогою яких людина організує свою поведінку, розуміє інших людей, оцінює їхні вчинки, реконструює систему соціальних відносин і будує власний «Я-образ» [15].

Учені К. Двек, С. Чюї, Дж. Тонг, Дж. Фу та К. Ердлі емпірично довели, що імпліцитні теорії впливають на поведінку, успіхи та невдачі людини, її самооцінку та оцінку інших людей. Дослідники констатують також зв'язок між імпліцитними теоріями інтелекту й академічними успіхами, уявленнями про мораль, а також поведінкою в ситуації етичного вибору [16-17].

Перші дослідження імпліцитних уявлень у вітчизняній психології було подано в монографії Б. Ананьева «Психологія педагогічної оцінки», який у 1935 р. описав результати масштабного дослідження теорій особистості як емпірично напрацьованих уявлень педагогів про учнів, їхні здібності, навчальні інтереси, розумовий розвиток, самооцінку, темперамент, характерологічні риси тощо [18]. Вітчизняні науковці в галузі психології, досліджуючи імпліцитні теорії, аналізують імпліцитні уявлення про етнічний світ у дітей і юнаків та імпліцитні теорії професійної успішності підлеглих у свідомості керівників (В. Горбунова, А. Олексюк); імпліцитні теорії життєвої успішності підлітків (В. Горбунова, О. Федорко) [19].

Російськими науковцями В. Климчук, О. Улибіною, В. Просековою експериментальним шляхом здійснено системну ре-

конструкцію імпліцитних теорій, виділено їхні основні параметри, вказано факторне навантаження та місце кожного компонента в складній системі взаємозв'язків [20-22.].

Імпліцитна теорія особистості є достатньо складним соціально-психологічним явищем, що відноситься до внутрішнього, переважно неусвідомлюваного, психологічного світу людини. Формально імпліцитну теорію особистості можна визначити як стійке уявлення, що зберігається в довготривалій пам'яті людини, про те, яким чином пов'язані зовнішність, поведінка та психологія людини, як ці три сторони особистості в типових випадках життя поєднуються або узгоджуються один з одним у однієї й тієї ж людини. Завдяки імпліцитній теорії можна стверджувати, що у особистості формується певна особистісна освіченість під впливом її індивідуального досвіду спілкування з різними людьми.

Учені Дж. Брунер та Р. Тагіурі розуміли під імпліцитною теорією особистості «індивідуально-особистісні еталони сприймання дійсності» [8]. Механізм формування у людини вказаної теорії особистості науковці уявляють таким чином: зустрівшись із будь-якою новою, незнайомою раніше людиною і спілкуючись із нею, перш за все звертається увага на її зовнішність. Згодом у процесі спілкування здійснюється спостереження за поведінкою та вибудовуються гіпотези щодо її психологічних властивостей, реакцій на дії та поведінку інших людей, які згодом перевіряються в комунікативній взаємодії. Після закінчення такої взаємодії у кожного зі співрозмовників у пам'яті залишається потрібний слід від спілкування, що включає дані про зовнішність, знання про поведінку й уявлення про психологічні особливості. Ці три компоненти пов'язуються й асоціюються один з одним у свідомості й пам'яті. Упродовж усього життя люди зустрічаються з багатьма іншими людьми і отримують у результаті спілкування аналогічні враження, що включають ті ж три складові: зовнішні дані, поведінку та психологічні властивості. Враження від

різних людей накопичуються в пам'яті, і те, що в цих враженнях виявляється однаковим (вказані складові образу та зв'язку між ними), закріплюється і відображається в пам'яті. Ці випадкові складові та зв'язки немов би забуваються, проте в результаті формується узагальнений образ людини, що включає типові особливості зовнішності, типові форми поведінки і типові психологічні властивості в їх взаємозв'язку. Такий узагальнений образ і є імпліцитною теорією особистості. Будучи сформованою у певної людини, її імпліцитна теорія особистості істотно впливає на те, як вона сприймає й оцінює інших (рис. 1). Ученими підраховано, що імпліцитна теорія особистості утворюється на основі узагальнення безлічі одиничних образів людей, число яких приблизно рівне кількості років людини, помноженій на 10. Так, наприклад, якщо людині 17 років, то її імпліцитна теорія особистості сформувалася на основі зразків 170 приватних образів людей; якщо 25 років, то її теорія склалася на базі приблизно 250 приватних образів [23]. Необхідно зазначити, що імпліцитна теорія особистості істотно впливає на сприйняття та розуміння людьми один одного. Від неї залежить, наприклад, первинний образ незнайомої людини, що складається в початковий період спілкування з нею (рис. 1).

Механізм впливу імпліцитної теорії особистості на образ можна описати таким чином. Коли хтось зустрічає незнайому раніше людину, то мимоволі звертає увагу на її зовнішність і порівнює з тими, з ким раніше вже доводилось спілкуватися. Виявивши зовнішню схожість незнайомця з людиною, яку добре знає, переносить на цю людину образ свого старого знайомого, який «витягує» з імпліцитної теорії особистості, тобто приписує їй психологічні властивості, що увійшли до імпліцитної теорії особистості, і очікує від неї тих самих поведінкових реакцій, які вже є відображеними у власній імпліцитній теорії особистості.

Якщо імпліцитна теорія особистості, притаманна певній людині, є правильною тобто адекватною існуючій реальності, то

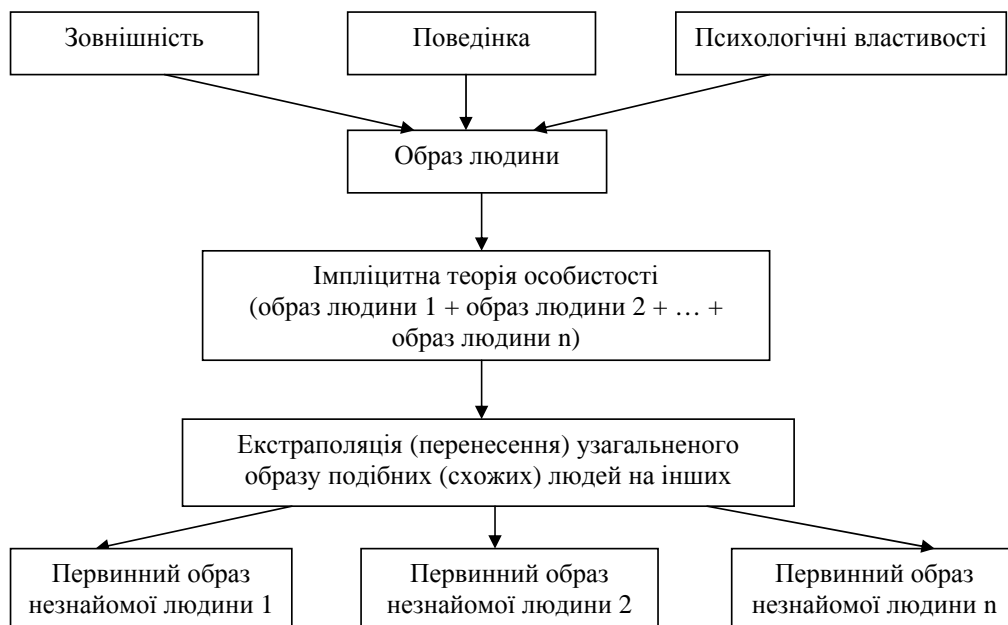

Рис. 1. Структура імпліцитної теорії особистості

вона має можливість не лише правильно сприймати й оцінювати інших, а й швидко створювати правильні образи цих людей задовго до того, як про них буде отримано повну інформацію. Така можливість створення правильних образів людей за дефіциту інформації про них виникає в тому разі, коли є багатий життєвий досвід спілкування в різних життєвих ситуаціях. У випадку, якщо імпліцитна теорія особистості певної людини є неадекватною, то вона може здійснювати серйозні помилки в ході сприйняття та розуміння людей, приписуючи їм ті психологічні властивості, яких насправді немає, й очікуючи не тих вчинків. Це часто буває у випадках, коли людина має певною мірою обмежений, односторонній досвід спілкування з іншими [24; 25]. Так, Дж. Брунер і Р. Тагіурі зауважили, що імпліцитна теорія особистості – це життєві, буденні уявлення про взаємозв'язки між властивостями і рисами особистості, які не обов'язково повинні бути усвідомленими; атрибут «імпліцитний» вказує якраз на те, що вони можуть функціонувати на рівні неусвідомлених, інтуїтивних установок (очікувань) [8].

Предметом імпліцитної теорії може бути не лише особистість, а й інші індивідуальні психічні процеси, наприклад: пам'ять, інтелект тощо. Імпліцитна теорія особистості, хоча заснована на інтуїції (загальному відчутті або уявленні), є достатньо адекватною, оскільки відповідає тим властивостям людини, які можна фіксувати в науковому дослідженні (уявлення, пам'ять, інтелект тощо) [26]. Уперше ефект імпліцитного навчання зафіксував А. Ребер у 1967 р. [27]. Він запропонував досліджуваним автоматизм, що працював за складною програмою, в основі якої лежав феномен імпліцитної пам'яті. Цю програму, яку А. Ребер назвав граматиною, досліджувані імпліцитно засвоювали, не знаючи про те, що така програма існує. Імпліцитна пам'ять – це пам'ять без усвідомлення предмета запам'ятовування, або несвідома пам'ять. Усвідомлювана пам'ять називається експліцитною. Феномени імпліцитної пам'яті було виявлено не лише під час моторного навчання, а й у широкому класі завдань, які використовують у парадигмі відображення. У 1984 р. П. Граф і Д. Шехтер описали хворих на амнезію, які були здатні до імпліцитного

навчання, але мали серйозні порушення в експліцитній пам'яті. Дія імпліцитної пам'яті виявляється в спонтанному зарахуванні прикладу до прототипу у класифікації об'єктів відповідно до імпліцитно засвоєної основи тощо. Слід імпліцитної пам'яті має велику силу порівняно зі слідом експліцитної, але одночасно він більш уразливий. У разі зміни семантичного контексту продуктивність дії імпліцитної пам'яті різко знижується. В експериментах Д. Шехтера і П. Графа було виявлено новий феномен, а саме – модальну специфічність імпліцитної пам'яті. З'ясувалося, що така пам'ять чутлива до зміни модальності, особливо під час переходу від візуальної до слухової, тоді як на продуктивність експліцитної пам'яті зміна модальності не впливає [28]. Чутливість імпліцитної пам'яті до модальності лежить в основі почуття знайомості, яке описав Л. Якобі. У праці К. Келлі (у співавторстві) доведено, що оцінка стимулів як «знайомих» або «незнайомих» багато в чому базується на цьому почутті знайомості, яке може бути неусвідомлюваним [29].

Учені Л. Первін та О. Джон під імпліцитною теорією особистості розуміють спосіб, яким людина організує інформацію про функціонування іншої людини. Сам цей термін припускає, що кожна людина володіє теорією особистості, що визначається тими категоріями, які вона використовує для опису інших людей і самої себе, їх змістом і організацією, а також власними причинними поясненнями поведінки цих людей. Подібні теорії вважаються імпліцитними (неявними), оскільки більшість людей не можуть зробити їх експліцитними (явними) або систематизувати, включивши до складу формальної теорії особистості. Незважаючи на це, існує можливість вивчати імпліцитну теорію особистості, проаналізувавши категорії, які використовуються для опису інших людей, характеристики, які визначають віднесення людини до кожної категорії, і пояснення, які зазвичай люди дають подіям. Подальший аналіз полягає в ієрархізації цих категорій, визначенні фундаментальних відмінностей між людь-

ми та узагальненням категорій у декілька груп з метою виділення в імпліцитній теорії прототипів людей [30].

Отже, імпліцитна теорія особистості – це неявний (неусвідомлюваний) комплекс образів про зовнішність, поведінку та психологічні властивості інших людей, який дає змогу формувати первинні образи (уявлення) про них на основі часткової, обмеженої інформації про їхні психологічні особливості. За допомогою імпліцитної теорії можна описати такі ознаки якостей особистості, як: ієрархічність (центральність), оцінність, диференційованість (когнітивна складність), ступінь реалістичності (адекватності), стійкість. Крім того, вона формує потужний стереотип щодо моделей поведінки інших людей: вважається, що останні дітимуть згідно з нашими цінностями, нормами, життєвими уявленнями, що в дійсності за сформованої адекватної імпліцитної теорії відбувається, а за неадекватної – ні [31].

У процесі дослідження імпліцитної теорії особистості можна аналізувати психологічні особливості прототипів образів інших людей за такими критеріями:

- наявність адекватного прототипу образу людини з певними психологічними особливостями;
- наявність людей, яких важко або неможливо віднести до прототипу певного образу, оскільки їхні психологічні особливості потрапили в зону між різними прототипами;
- ступінь сприйняття іншої людини як набору певних психологічних особливостей або як унікальної істоти;
- наявність у прототипі образу людини усереднених психологічних особливостей;
- наявність стандартного набору причинних пояснень подій і поведінки людей залежно від їхніх особливостей та обставин.

Отже, імпліцитна теорія особистості визначає особливості розуміння та сприйняття оточуючих людей і є прихованою базою досвіду (певною мірою частиною потенціалу) професійного прихованого психологічного впливу вчителя на учнів.

Психологічний вплив здійснюється як на особистість, так і на групу людей у різних сферах та з різною метою. Сучасна психологічна наука констатує факт застосування психологічного впливу в усіх сферах соціальної взаємодії, людської активності та діяльності. Психологічний вплив є складним соціально-психологічним явищем, завдяки якому відбувається розвиток, формування, функціонування особистості та соціальних груп; інструментом навчання, виховання, корекції, управління, розвитку політичних процесів; засобом формування та функціонування явищ суспільної психіки (суспільних думок, поглядів, переконань, настанов, настроїв стереотипів тощо) [1].

У дослідженні прихованого текстового впливу В. Кореневим сформульовано таку дефініцію імпліцитного психологічного впливу: прихований (імпліцитний) вплив – це процес неусвідомлюваної зміни поведінки, емоційних станів, переконань і установок комуніканта, зумовлений мовленнєвими діями комуніката. Ним описано механізми прихованого впливу з погляду законів сприймання і показано, що

перцептивний механізм впливу детермінується наявними стереотипами, схильністю мозку до репродукції, існуванням домінанти чи подомінантних стереотипів, культурним спадком і соціальним досвідом реципієнта [32].

Результатом імпліцитного психологічного впливу вчителя може бути спонукання учня до певної дії – психічної або моторної, а також до того, щоб прийняти певне уявлення про якість, дії й особистість учителя, усвідомити їх відповідність певним нормам і правилам.

Висновки

Відповідно до концепції імпліцитної теорії особистості імпліцитний психологічний вплив у системі «вчитель-учень» можна окреслити як прихований неявний психологічний вплив учасників освітнього простору на відчуття, сприйняття, уявлення, стан, поведінку та психологічні якості один одного, що включає емоційну, поведінкову, оцінну та когнітивну складові й вирізняється ієрархічністю (центральністю), асоціативністю, стійкістю, константністю, незавершеністю та ступенем реалістичності (адекватності).

Список використаних джерел

1. Матеюк О.А. Професійний психологічний вплив військового керівника на підлеглих в особливих умовах діяльності : монографія / О.А. Матеюк. – Хмельницький : Національна академія Держприкордонслужби України ім. Б. Хмельницького, 2006. – 347 с.
2. Волинець Н.В. Особливості маніпуляцій у спілкуванні студентів, їхніх батьків та друзів у повсякденному житті / Н.В. Волинець // Актуальні проблеми психології : зб. наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України ; за ред. С.Д. Максименка. – К. : Логос, 2006. – Т. 7, Вип. 9. – 476 с. – С. 35-43.
3. Федчик В.А. Заохочення як прийом педагогічного впливу / В. А. Федчик // Materiaiу czwartej Międzynarodowej naukowo-praktycznej konferencji «Nauka: teoria i praktyka – 2007». – Тум 7. Pedagogiczne nauki. – Przemysł : Nauka i studia, 2007. – Str. 53-59.
4. Тищенко О.І. Методи виховного впливу в педагогічній діяльності / О.І. Тищенко // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школі. – Запоріжжя : Класичний приватний університет, 2010. – Випуск 10. – С. 184-189.
5. Розенова М. Психологія педагогічної діяльності та психологія вчителя / М. Розенова // Відкритий урок : професійний журнал для вчителів, 2008 [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://osvita.ua/school/psychology/1755/>
6. Ліщинська О.А. Педагогічне насильство як артефакт педагогічного впливу / О.А. Ліщинська // Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина Української держави : зб. наук. пр. ; Асоц. політ. психологів України, Ін-т соц. та політ. психології АПН України ; за ред. М.М. Слюсаревського. – К. : Міленіум, 2007. – Вип. 5-6. – 334 с. – С. 144-153.
7. Воронюк І.В. Успішність викладацької діяльності як фактор психолого-педагогічного впливу вчителів на учнів / І.В. Воронюк // Успішність особистості: потенціал та обмеження : тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 18.03.2010) ; за ред. М.Л. Смульсон, Л.М. Зінченко. – К., 2010. – С. 55-59.

8. Bruner J. S. The perception of people / J. S. Bruner, R. Tagiuri // In Handbook of Social Psychology ; G. Lindzey (Ed.). – Massachusetts : Addison-Wesley, 1954. – vol. II, pp. 634-654.
9. Горбунова В.В. Проблеми дослідження імпліцитних теорій / В.В. Горбунова // Соціальна психологія. – № 4 (30). – 2008. – С. 17-28.
10. Харламенкова Н.Е. Психология личности / Н.Е. Харламенкова : [Электронный учебник]. – Режим доступа : http://imp.rudn.ru/psychology/psychology_of_person/metod.html
11. Фрейд З. Введение в психоанализ. Лекции / З. Фрейд. – М. : Наука, 1989. – с. 334-349.
12. Юнг К. Тэвистокские лекции / К. Юнг // Исследование процесса индивидуации ; пер. с англ. – М. : Рефл-бук, К. : Ваклер, 1998. – 295 с.
13. Адлер А. О нервическом характере / А. Адлер ; под ред. Э.В. Соколова; пер. с нем. И.В. Стефанович. – С.-Пб. : Университетская книга, 1997. – 388 с.
14. Психологический словарь [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://psychology.net.ru/dictionaries/psy.html?word=324>
15. Келли Дж. Теория личности. Психология личных конструктов / Дж. Келли. – С.-Пб. : Речь, 2000. – 249 с.
16. Dweck C. S. Implicit theories as organizers of goals and behavior / C. S. Dweck // In The psychology of action : The relation of cognition and motivation to behavior ; P. Gollwitzer & J. A. Bargh (Eds.). – NY : Guilford, 1996. – pp. 69-90.
17. Implicit theories and conceptions of morality / C. Y. Chiu, C. S. Dweck, J. Y. Y. Tong, & J. H. Y. Fu // Journal of Personality and Social Psychology, 1997. – 73. – pp. 923-940.
18. Ананьев Б.Г. Избранные психологические труды : в 2-х томах / Б.Г. Ананьев. – М. : Педагогика, 1980. – Том 2. – 287 с.
19. Горбунова В.В. Психологічні чинники формування етнічної свідомості у юнацькому віці : дис... канд. психол. наук : 19.00.07 / В.В. Горбунова. – К., 2003. – 266 с.
20. Климчук В.О. Параметры «деятельность-творчество» в имплицитной теории способностей студентов-психологов / В.О. Климчук ; [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://psychol.gas.ru/ponomarev/abstracts_rus/Sessions/Klimchuk.html
21. Улыбина Е.В. Психология обыденного сознания / Е.В. Улыбина. – М. : Смысл, 2001. – 263 с.
22. Просекова В.М. Динамика профессионального самосознания психологов-практиков (психосемантический аспект) : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.01/ В.М. Просекова. – Тюмень, 2001. – 23 с.
23. Что такое имплицитная теория личности? Какое влияние имплицитная теория личности оказывает на правильность восприятия и понимания людьми друг друга? / [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://all-psychology.ru/obshestvo/vospriyatie/osobennosti/implicitnaya-teoriya.html>
24. Немов С.Р. Психология : учеб. для студ. высш. пед. учеб. заведений : В 3 кн. / С.Р. Немов ; 4-е изд. – М. : ВЛАДОС, 2003. – Кн. 1. – 688 с.
25. Словарь практического психолога / под ред. С.Ю. Головина. – Минск : Харвест, 1997. – 800 с.
26. Кондаков И.М. Психология. Иллюстрированный словарь / И.М. Кондаков. – С.-Пб. : Прайм-Еврознак, 2003. – 512 с.
27. Редозубов А. Цветные эмоции холодного раз ума / А. Редозубов. – С.-Пб. : Амфора, 2012. – Книга первая : Эмоции. – 236 с.
28. Психология : учебник для гуманитарных вузов / под ред. В.Н. Дружинина. – С.-Пб. : Питер, 2001. – 656 с.
29. Варій М.Й. Загальна психологія : навчальний посібник / М.Й. Варій ; 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Центр навчальної літератури, 2007. – 968 с.
30. Первин Л. Психология личности : теория и исследования / Л. Первин, О. Джон ; пер. с англ. М.С. Жамкочьян ; под ред. В.С. Магуна. – М. : Аспект Пресс, 2001. – 607 с.
31. Англо-русско-английский словарь по социологии и социальной политике Polyglossum, 2011 ; [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://hot-soft.ucoz.ua/publ/skachat_anglo_russko_anglijskij_slovar_po_sociologii_i_socialnoj_politike_polyglossum_slovari_ehlektronnye_izdaniya/1-1-0-30
32. Корнєєв В.М. Підходи до вивчення прихованого текстового впливу / В.М. Корнєєв // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка : Журналістика. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2001. – Вип. 9. – С. 75-79.